

Interjú

Kötélékek – széltörésben

Beszélgetés Dr. Somlai Péterrel a magyar családmodell változásairól

A huszadik század végén világszerte megkülönböztetett figyelem irányul az együttélés legelemibb formájára, a családra, arra a legkisebb közösségre, amelyhez az ember szükségképpen tartozik. A család az a dimenzió, amely az emberi lét szempontjából meghatározó jellegű – tanulmányozása mind társadalmi-történelmi, mind lélektani (magánemberi) vonatkozásban elősegíti a társadalmi és egyéni cselekvés lényegének (koronként: távlatainak, irányainak) megértését. A család: függvénye hagyományok, társadalmi berendezkedések... történelmi tényezők egész halmazának.

Dr. Somlai Péter szociológussal, az ELTE szociológiai tanszékének tanárával, arról beszélgettünk, hogyan alakult a magyar családmodell a huszadik századi történelem szélverésében, Közép-Kelet-Európa sajtósági viszonyai között.

– Kezdjük azzal, hogy Kelet-Közép-Európa egy köztes régió, a-melynek a társadalma, kultúrája, a családi élete is sok mindenben különbözik a tőle Nyugatra és Keletre fekvő régióktól. Legfőképp abban különbözik, amit polgárosodásnak neveznek. Hiszen itt a polgárosodás később indult el, és megrekedt, nem tudott előretörni kellőképpen. De mégiscsak beindult, valami megvalósult a városiasodásból, az emberi és polgári jogokból, alkotmányosságból, jogfejlődésből, emberi egyenlőségből, polgári kultúrából – nem úgy mint Keleten, mint a Balkánon és mint Oroszországban, ahol az ázsiai, illetve tatár és a török invázió hatására azok az ázsiai társadalmi mintázatok megrekedtek. Tehát Magyarország, Szlovákia, Lengyelország, Csehország, vagyis nagyjából az a vidék, amelyik az Osztrák-Magyar Monarchiához tartozott (talán ide sorolható még Németország keleti része, ahol az NDK volt egykoron és Szlovénia is, amelyik ugyan az egykori Jugoszláviához tartozott, de a történelem folyamán több nyugatias hatás érte, mint Szerbiát). Tehát néha egy-egy országon belül húzódik ez a határ. De nem akarok történelmi előadást rögtönözni, különben is, akit érdekel ez, annak elsősorban Szűcs Jenő munkájára hívom fel a figyelmet, az Európa három régiója című tanulmányra – ami olvasható angolul is, németül is. Szűcs Jenő kiváló magyar történész volt, néhány éve halt meg, a művéből tudhatjuk meg, hogyan alakult ennek a három régióknak a sorsa, a nyugatié, a keletié és a köztesé. Annak a köztes régióknak a sorsa, amelyikben Magyarország elhelyezkedik.

– Amikor a magyar családról, egy magyar családmodellről beszélünk, akkor vissza kell nyúlnunk a monarchiáig. Annál is inkább, mivel a „magyar család” fogalmába ma egyaránt beletartozik a szlovákiai vagy erdélyi magyar családminta.

– Így van, de ez leginkább kulturálisan érvényes – sokkal kevésbé, mondjuk, demográfiaiilag. Demográfiai értelemben közép-európai családról beszélni nem is nagyon lehet, mert ha megnézzük a családösszetételt, - létszámot, család és háztartás viszonyát, születésszámot, halálozási arányokat és így tovább, akkor nem találunk egységes mintázatot. Hogy csak egy példát mondjak: vannak Közép-Kelet-Európának olyan részei, ahol aránylag magas a születésszám, főleg Lengyelország ilyen. De itt van Magyarország, ahol a

születésszám hallatlanul alacsony. Vannak olyan részek Közép-Kelet-Európában, ahol alacsony a válások aránya. Ugye, erre is Lengyelországot hoznám fel példának. De Magyarországon, Kelet-Németországban, Csehországban magas a válási arányszám. Ebben az értelemben demográfiaiilag nem nagyon tudnék közép-kelet-európai modelltől beszélni. Ha a társadalmi, szociológiai problémákhoz közeledünk, akkor persze igen. Mondjuk, meg kellene nézni azt, amit a demográfia a születéskor várható átlagos élettartammal jelöl. Most ez az arányszám eléggé hasonló Kelet-Közép-Európában mindenütt, és jóval alacsonyabb, mint a nyugati arányszámok. A 90-es évek elején Nyugat-Európában a születéskor várható átlagos élettartam úgy durván 70 és 75 év között van: Most a férfiakról beszélek. Magyarországon ez 65 év. Tehát 6-7 évvel alacsonyabb. A nőknek a születéskor várható átlagos élettartama Spanyolországban, Svédországban 80 év, Németországban 79, Olaszországban is 79. Magyarországon csak 74 év... Közép-Kelet-Európa más országaiban, Csehországban, Szlovákiában, Lengyelországban is nagyon hasonló adatokat találunk. Sehol sem annyira alacsony, mint Magyarországon, de lényegében hasonló. Tehát Közép-Kelet-Európa jelentősen eltér Nyugat-Európától: itt az emberek jóval rövidebb ideig élnek.

Az egyik legizgalmasabb kérdés, a magyar népesedési viszonyok és népmozgalmi jelenségek közül a korai halálozás. Ugyanis az, hogy fogy a népesség Magyarországon, ennek a döntő oka nem annyira a születések számának a visszaesése, hanem a halálozások számának a növekedése. Hogy ez miből fakad? Nagyon nehéz általánosságban okokat megjelölni, de amit a demográfusok kimutatnak, az elég egyértelműen az életmóddal függ össze. Például azzal, hogy sok a stressz, túl hosszú időt töltenek el férfiak kenyérkereső munkával, mely munka minden rétegben kiterjed a második, harmadik, negyedik gazdaságra. Ez az, amit a külföldiek legkevésbé értenek meg, hogy mi ez a második, harmadik, negyedik gazdaság, a szürke gazdaság és a fekete gazdaság. Magyarországon ez már a 70-es évek második felétől fogva elkezdett terjeszkedni és a nemzeti jövedelemnek egyre nagyobb hányada az ilyen, nem megadóztatható, szürke, vagyis félig legális, vagy teljesen illegális tevékenységből származott. Magyarországon mindig volt egy kis maszek világ, léteztek a magánszférának és a szabadságnak ici-pici kiszigetei, hozzá lehetett jutni egy-egy jobb holmihoz, élelmiszerhez, meg egyebekhez. Ezért is utaztak ide rengetegen a környező országokból, de ugyanennek a relatíve jó áru kínálatnak volt másik oldala az, hogy ennek megteremtésébe az emberek beleszakadtak.

Kis, maszek világ

– Ez a jelenség összefügg a lakáskérdéssel is... Egy bizonyos időszakban, a 70-es években, amikor az emberek masszívan házépítésekbe kezdtek, szükség volt erre a második és harmadik gazdaságban szerzett plusz-keresetre. Érdekes módon a családi házak építésének láza a családok járványszerű felbomlásával járt együtt.

– Igen. Azok között, akik elkezdtek építkezni, elég nagy számban volt válás és felbomlás... Ugye ez a dolog valamikor a 60-as években kezdődött el azzal, hogy az állam először csak engedélyezte, aztán mindenféleképpen támogatni is kezdte, majd az utóbbi években teljes egészében a családi házakra korlátozta a lakásépítést. Először az állami-lakásépítés mellett engedélyezte az úgynevezett házilagos kivitelezést, aztán elkezdte támogatni különböző gépekkel, anyagokkal, kedvezményekkel az építkezőket, most pedig már más sincsen, mert az állami lakásépítés megszűnt. Mivel az emberek maguk építették a lakásukat, nem elég, hogy volt egy állásuk, egy főállásuk egy jövedelemmel, nem elég, hogy a főállás

mellett még extra-jövedelemre volt szükség, hogy megvehessenek az építőanyagokat, de saját maguknak kellett az építőanyagot oda szállítani, a szakmunkásnak, a kőművesnek, a nem tudom kicsodának segíteni. Mert ez az úgynevezett házilagos családi építkezés Valóban önkiszákmányoláshoz vezetett, a fiatal nemzedék tagjainak (mert elsősorban fiatalok voltak azok, akik építkeztek) az önkiszákmányolásához. Ehhez még két tényezőt fűznék hozzá, az egyik a kaláka továbbélése, a másik a GYES problémája. A kaláka olyan fajta együttműködés rokonok, családtagok, ismerősök, barátok között, hogy „ha én házat építek, akkor a rokonaim, barátaim jönnek és dolgoznak, segítenek betont kevernek, téglát hordanak, kölcsönadják a teherautójukat, pénzüket és mindezt azért teszik, mert amikor majd ők fognak építkezni, akkor én fogom ugyanezt tenni...” Ez a kaláka, ez a közösségi együttműködés, tehát a közösségi integrációnak és szolidaritásnak egy elég régi formája Kelet-Európában, főleg az agrárvidékeken és ez tovább élt akkor, amikor a közösségek elkezdtek fölbomlani, amikor az állam rátelepedett a mezőgazdaságra, amikor a faluból a férfiak elkezdtek a városba járni ipari munkát végezni – de a hétvégén és nyáron otthon voltak – a kaláka újraéledt a házilagos kivitelezés folyamán.

A másik dolog a GYES, a gyermekgondozási segély, olyan szociálpolitikai intézmény Magyarországon, ami szintén a 60-as években jött létre. Mi volt a GYES jelentősége? Hát az, hogy a GYES-t megelőzően a szocialista iparosodás arra kényszerítette a fiatal házastársakat, hogy mind a ketten dolgozzanak, mert nem lehetett egy fizetésből megélni. Viszont ezzel párhuzamosan azt ígérték, és részben ez így is volt, hogy fejlesztik a gyermekintézményeket, tehát hogy a fiatal nők, anyák a szülést követő néhány hónap múlva, vagy esetleg egy, vagy két év múlva visszamehetnek dolgozni, a gyerekük ingyenes ellátásba a bölcsődébe, óvodába és aztán az iskolába kerül... Kiderült, hogy nem igazán működik ez a dolog, nem tett jót sem a gyerekeknek, sem a családoknak. Túl sokba került a gyermekintézmények fenntartása, és az is kiderült a 60-as évek folyamán, amikor a gazdasági reformot készítették elő, hogy nincs szükség ennyi munkaerőre. Főleg szakképzetlen női munkaerőre, tehát ezért azt mondták, hogy jobb a családoknak, a gyerekeknek, hogyha otthon marad a fiatal anya, a gyermekgondozási segély révén a jövedelmének egy elég jelentékeny hányadát megkapja, ráadásul a munkaköre biztosítva van és beszámít a nyugdíjába az az idő, amennyit otthon eltölt. Tehát ez szociálpolitikailag nagyon progresszív szellemű dolognak tűnt, noha természetesen abba az irányba hatott, hogy nagyon erősen a magánélet felé terelte a nőket. Ennek egyik következménye az úgynevezett GYES-szindróma lett, vagyishogy fiatal nők, akik úgy szocializálódtak már, hogy számukra is fontos legyen a munka, a hivatás, azok a szülést követően otthon maradván olyan feladatokkal találták szembe magukat, amelyek nem voltak annyira vonzóak, alig várták már hogy visszamehessenek a munkahelyükre. Ezt GYES-neurózisnak nevezték Magyarországon...

Mindez hogyan függött össze a házilagos kivitelezéssel és a családok felbomlásával? Hát úgy, hogy a gyerekek születésével mégiscsak csökkent a család addigi jövedelme, hiszen az anya kevesebb jövedelmet kapott, valamennyivel mégiscsak kevesebbet, ráadásul pluszmunkát nem végezhetett, ott volt a gyerek, vele egy csomó új kiadás, és ez magával vonta azt, hogy a legtöbb ilyen családban a férfiak újabb és újabb jövedelemforrás után néztek. Ennek aztán az lett a következménye, hogy a modernebb munkamegosztás és szerepmegosztás férfi és nő között, férj és feleség között a visszájára fordult. Olyan fiatalok, akik a házasságot követően egy aránylag szimmetrikus kapcsolatban éltek, tehát a fiatal férfiak is alkalmanként végeztek háztartási munkát, mentek bevásárolni, és az asszonyok sem csak háziasszonyok voltak, hanem volt munkahelyük, esetleg iskolába jártak, képezték magukat, szóval az ilyen párok a gyerekszülés és a GYES igénybevétele után egy konzervatívabb mintát kezdtek el

követni. Hisz a férfi alig volt otthon, és amikor hazajött, akkor hulla-fáradt volt, mert 12-13 órát dolgozott, az asszony viszont alig várta, hogy hazajöjjön a férje, hisz egész nap csak a gyerek volt körülötte, esetleg a saját anyja, tehát várta hogy valakivel beszélhessen nemcsak családi dolgokról, nemcsak pelenkáról és a gyerekről. Erre nem kerülhetett sor, és ez valóban olyan konfliktusokhoz vezetett, amelyek azután a családok felbomlását is eredményezhették hosszabb távon.

– Mit jelentett a század eleji Magyarországon a „család”? Tehát: milyen volt a felépítése, ezen belül a funkciók, hogy oszlottak meg, mit jelentett a „családi ház”? Ugyanis ezek a fogalmak a század végére szinte mind felrobbantak.

– Kezdjük talán a szó jelentésével. A magyar család szó a cseléd szóból származik. Pontosabban, eredetileg a cselédekre vonatkozott, és csak a múlt század 20-as, 30-as éveiben kezdték a szó mély hangrendű, változatát használni. Ez nem véletlen, mert egész Európában a család eredetileg egy olyan közösséget jelentett, amibe nemcsak a vérrokonok tartoztak, hanem az az együttes, az a közösség tartozott bele, amelyik az úrnak, a ház fejének, a gazdának az oltalma és uralma alatt állott. Ebbe beletartozott a felesége, beletartoztak a gyerekei és azok a szolgák és rokonok, akik vele közös háztartásban éltek. Ez fokozatosan felbomlott azáltal, hogy kialakult a polgári jogképesség, vagyis hogy a nők és a gyerekek is (legalább formálisan) jogokhoz jutottak, és az egész ósdi patriarkális szerkezet megváltozott.

A magyar történettudomány is, meg főleg a művelt közvélemény úgy gondolja, hogy ennek a patriarkális családformának a felbomlása a múlt században következett be, sőt még átnyúlt erre a századra is. Hát én őszintén szólva ezt kétlem egy kicsit. Lehet, hogy van egy-két példa erre, de nem hiszem, hogy ez az a nagy család, ami felbomlott, és pedig azért nem hiszem, mert ma már a történeti demográfiai kutatások egyértelműen bizonyítják, hogy a felbomlás jóval korábban ment végbe. Tehát a 19. században egy, a kis családból újra nagy családdá válás folyamatával van dolgunk, bizonyos gazdasági folyamatok hatására, amelyeket most nem akarok részletezni, mert itt a lényeg a birtok egyben tartásának a szándéka volt. De azt megelőzően, tehát már Mária-Terézia idején a kiscsaládi forma volt az általános Magyarországon. Amikor azt mondom, hogy általános, akkor ebbe belefér, hogy bizonyos területeken megmaradt a nagycsalád. Ilyen volt például az országnak az északi és észak-keleti vidéke, főleg a palóc-föld. Ezek kivétel nélkül a birtokos gazdáknak a jellegzetes területei voltak. Mert a szegények nem tudtak nagycsaládban élni, hiszen a nagy családnak gazdasági a-lapra volt szüksége.

A nagycsalád egy olyan szervezet volt, amiben egynél több családmag, vagyis egynél több házaspár, kettőnél több generáció tagjai éltek közös fedél alatt, a családtagok egy üzemnek voltak a munkásai és beosztottjai, ennek az üzemnek –, amelyik rendszerint mezőgazdasági üzem volt, de régebb, céhes időkben ipari és más ilyen műhelyek is lehettek ilyenek –, tehát ennek az üzemnek a gazda volt a vezetője, ő határozta meg mindenkinek a feladatát. Ezek a feladatok és tevékenységek igen nagy mértékben a nem és az életkor függvényei voltak. Tehát mást kellett a férfiakkal és mást a nőknek, mást a fiataloknak és mást az idősebbeknek végezniük, de mindenesetre a gazda volt az, aki mindenkor kiszabta a feladatokat, és a gazdaasszony volt az, aki egyrészt a lányokat, nőket, fiatalasszonyokat irányította, másrészt felelős volt a háztartásért, a főzésért, takarításért és minden ilyesmiért.

Na most, ezek rendszerint egy helyiségben aludtak, elképzelhetjük, hogy milyenek lehettek ott a szexuális viszonyok. Másmilyen volt a gyereknevelés is, mert a felnőttek, a nők mind felelősök voltak valamennyi gyerekért, tehát nem nagyon árválkodhatott ottan senki,

erre a közösségre mindig lehetett számítani, de nem volt helye a magánszférának. Ha valaki elkülönülni akart, mondjuk egy fiatal házaspár, akinek még nem volt gyereke, akkor az nehézségekbe ütközött. A fiúk feleséget hoztak a házhoz és a menyecske ennek a háztartásnak a tagjává vált, és az anyósa felügyelete alá tartozott ettől fogva. Ilyen nagycsaládok léteztek még a századfordulón is, elsősorban a palóc-vidékeken. Morvai Judit írt róluk egy nagyon szép könyvet, „Asszonyok a nagycsaládban” címmel, és valóban a nagycsaládok maradványai itt-ott fellelhetők. De ha megnézi az ember a magyarországi népszámlálásokat a 20. században, akkor azt látja, hogy, az olyan családoknak az arányszáma, ahol három generáció tagjai élnek együtt egyre csökken, ma jóval kevesebb, mint 10 százalék. És tulajdonképpen ahol ez a három generációs együttélés megvan ma, ott sem igazán nevezhető nagycsaládnak, ott is sokkal inkább a lakásnyomor, a lakáshiány okozza - tehát egy kényszerűség, nem pedig egy ilyen kvázi természetes módon vállalt tradíció.

Kényszerűségek

– Idekapcsolódna még egy jelenség: az a bizonyos eltartási szerződés, ami furcsa és kegyetlen állapotokat hoz létre időnként.

– Igen, ezt én is nagyon rossz megoldásnak tartom. Az esetek túlnyomó többségében van egy idős, egyedülálló asszony, alacsony jövedelemmel, aki bérel egy nagyobb méretű lakást; fiatalok beköltözhetnek ide, kaphatnak, mondjuk egy szobát, és használhatják a mellékhelyiségeket, és ennek fejében vállalják ennek az idős asszonynak az eltartását. Azért olyan embertelen ez a dolog, mert kezdettől fogva itt minden résztvevő tudja, hogy ezek a fiatalok arra várnak, hogy mikor hal meg a néni. Ezt a néni is tudja, és ez a kölcsönös tudás, egymás szándékainak az? ismerete döntően megszabja a kapcsolatot...Nagyon rossz megoldás, ezzel teljesen egyetértek.

– Ha ezeket a jelenségeket, az eltartási szerződéssel járó kényszerű vagy a lakáshiánnyal magyarázható többgenerációs családi együttélést elemezzük, akkor szembe kell néznünk azzal, hogy a helyzet hosszabb távon is csapdákat rejt. Magyarán: miként vetíti előre a fiatal a majdani, saját öregségét?

– Igen, ez egy nagyon régi probléma, van egy Grimm-mese, az „Öregapó meg az unokája” című. Ebben egy kisfiú fatálcát vág, s amikor szülei megkérdezik, miért csinálja, azt válaszolja, hogy nekik készíti. Amikor ő felnőtt lesz majd, akkor éppúgy akar bánni szüleivel, ahogyan ők bánnak most a nagyapóval. Szóval tudjuk, hogy ezt már kétszáz évvel ezelőtt is így volt. És azt kell mondanom, hogy erre nincs jó megoldás, sehol a világon. Nem tudnak igazán jó megoldást kitalálni, mert két véglet között mozognak a dolgok. A nagyon szegény országokban nincs elegendő szociális otthon, tehát főleg a családtagoknak kellene gondoskodniuk az öregekről, illetve családi kötelékben, vagy rokonsági kötelékben kellene az életük utolsó szakaszát leélniük, de ez elmagányosodáshoz vezet nagyon sok esetben. Ez a falvakra is vonatkozik, mert rengeteg egyedülálló öreg van, aki alig beszél valakivel hosszú-hosszú időn keresztül.

A gazdagabb országokban, és főleg az Egyesült Államokban sokféle idős otthont találni, ott viszont az oda telepített, oda utalt idős emberek attól szenvednek, hogy kiszakadtak a saját közegükből, a szomszédságból, rokonságból, hogy a gyerekeik csak időnként látogatják őket. Tehát: nem vesznek részt a társadalom normális életében, hanem mindig öregek között

vannak. És az egész életüket az teszi ki, hogy azt hallják, a másik mit evett, és milyen volt az anyagcseréje, fáj valamije.

A kettőnek, a két végletnek valami keveréke az, ami talán még a legelviselhetőbb. Én Hollandiában láttam például olyan házat, ahol főleg öregek laktak ugyan, de ez a város központjában volt, nem pedig valahol a városon kívül, gyakran tudtak érintkezni a családtagokkal, gyerekeikkel, unokáikkal, és valahogy ennek a háznak nem volt „olyan” jellege, talán azért, mert mindenkinek saját apartmanja volt, és egy részük eljárt és még dolgozott itt-ott. No meg: ez egy ház volt az utcából – szóval nem volt kiszakítva a társadalomból. Azt hiszem, ez a döntő szempont.

A történelem beleszól

– A családok életébe olyakor erőszakosan szól bele a történelem. Ebben a században volt két világháború, egymást követő kivándorlási hullámok, deportálások, térségünkben pedig a Monarchia felbomlása erőteljes következményekkel járt a családokra is: a mai Magyarországon ritka, akinek ne volna rokona 'a Felvidéken vagy Erdélyben...

– Trianon révén Magyarország területének és népességének nagyobbik része a jelenlegi országhatárokon kívül került. Ez egyedülálló. De semmi egyedülálló nincs sem a kivándorlásban, sem pedig a családoknak a háború okozta felbomlásában. Ez azt hiszem, hogy Európa valamennyi országában megfigyelhető, és Európán kívül is rengeteg példa található. A mai helyzetben az ember, ha Magyarországtól dél felé tekint, elsősorban Jugoszláviára, akkor azt látja, hogy borzalom, ami a családokkal, a gyerekekkel, a nőekkel, az anyákkal és a férfiakkal egyaránt történik.

Magyarországon a huszadik században több hullámban szólt bele a családok életébe a történelem. Ha megnézi az ember, hogy milyen sajátosságai vannak a magyar családoknak, mondjuk más nemzetek családjaihoz képest, biztos, hogy nagyon sok olyan család van, ahol rokonok élnek az országhatáron kívül. Olyan rokonok, akik maguk, vagy az ő szüleik valamikor még közös háztartásban éltek.

– És a 40 év szocializmus hogyan nyomta rá a bélyegét...

–... a családra...Először is kezdeném azzal, hogy volt egy ideológia. A marxizmus ideológiája a családot egy polgári képződménynek tekintette, a családdal szemben a közösségi intézményeket részesítette előnyben, és a jövőt úgy képzelte el, hogy fokozatosan a családnak egyre több funkcióját fogja átvenni az állam, a társadalom, közösség, tehát nem kell majd főzni, mert lesz közétkeztetés, nem kell majd otthon a gyereket nevelni, vagy csak elég kevésbé, mert azt elvégzik az óvodák, meg az iskola, iskolák. A ruházkodás, alvás, lakásépítés, hajlék, nyaralás és minden egyéb olyasmi, amit nem maguknak a családtagoknak kell előállítaniuk, megszervezniük és birtokolniuk, ezt majd a közösség fogja előállítani, megszervezni, és a családok rendelkezésére bocsátani.

Ennek jegyében kezdődött el sok minden az 50-es évek elején, egy diktatórikus időszakban, amikor a hidegháború hatására egyrészt gyanússá váltak a családi kötelékek. Igyekeztek rombolni a családi kötelékeket, hogy csak egy példát mondjak: a gyerekeket az iskolában is úgy nevelték, hogy elsősorban az iskolának tartoznak felelősséggel. És a felnőttek is elsősorban a pártnak és kormánynak tartoztak felelőségei, és ha mondjuk a

családapa vagy a családjának politikai szempontból gyanússá vált, akkor a másik félnek kvázi kötelessége volt följelenteni őt, vagy ellene tanúskodni, és így tovább, és így tovább.

Tehát volt egy ilyen, a családi kötelékeket romboló politikai és rendőri gyakorlat. Ugyanakkor nagyon hamar, elsősorban külpolitikai tényezők hatására, egy ezzel ellentétes tendencia is elkezdődött, ami leginkább a Ratkó-korszakban csúcsosodott ki, amikor is betiltották az abortuszokat azzal, hogy növekednie kell a népesség-számnak. Az abortusz betiltása szükségképpen oda vezetett, hogy a nők közül egyre többen születtek. A jelenlegi magyarországi népességre is nagyon rányomja bélyegét ez a három év, mert nemcsak a Ratkó-korszakban születetteknél csúcsosodik ki a korszak, az ország korfája, hanem az ekkor születettek gyerekeinél is, sőt most már a harmadik hullám (az ekkor születettek unokái) is hamarosan látható lesz ezen a korfán. Nagyjából 1951 és 1954 között tilos volt az abortusz, és nehezítették a válásokat is... Csak politikai és ideológiai szempontból tekintették helyesnek. Egyébként igen konzervatív volt ez a szellemiség. Ez volt ennek az államszocializmusnak a legérdekesebb vonása, majd ha egyszer már kellő távolságban lesznek tőle az emberek, átgondolhatják: hogyan tudott egy ilyen avantgárd ideológia ennyire konzervatív szellemiségű lenni...

Korszakok, rendszerváltozás

1956 után a Rákosi-korszak véget ért, és egy új korszak kezdődött el, a Kádár-korszak, aminek én három alkorszakát különböztetem meg.

Az első tulajdonképpen 1956 november 4-től tartott durván 1962-ig, az általános amnesztiáig. Ezt lehetne, mondjuk a megtorlás korának nevezni, főleg az 1957-1958 a megtorlás időszaka, amikor is a forradalomban való részvételért büntettek meg nagyon sok embert, és szovjet segédlettel igyekeztek azt a szellemiséget, ami a forradalomban megnyilvánult és ami egyrészt antikommunizmus, másrészt szovjet-ellenesség volt, gyökerestől kiirtani.

Ez volt a harminc éven át tartó Kádár-korszaknak az első és a legkegyetlenebb időszaka.

A 60-as évek elején, úgy durván 62-63-ban elkezdődött a második korszak, ami a legtovább tartott, mondjuk 79-80-ig. Ez volt a konszolidáció kora. A konszolidációé és a liberalizációé. Ez a liberalizmus sok mindenben megnyilvánult. Én a legfőbb jelét olyan polgári jogok biztosításában látom, mint például az utazás. Magyarországról, eltekintve az olyan emberektől, akiket politikai okokból nem engedtek utazni, a népesség nagy része utazhatott. Ennél fogva kint is maradhatott, mint ahogy nagyon sokan, nemcsak 1956-ban menekültek a megtorlások elől, hanem később is disszidáltak.

Volt egy harmadik korszak, nagyjából 1979-1980-tól, amikor is az addig emelkedő életszínvonalnak az emelkedése megáll, stagnál, majd elkezdi csökkenni. Tehát ez az elszegényedés korszaka, ami Magyarországon 15 éve tart: 1979 végén volt egy nyilatkozata a kommunista párt az akkori gazdaságpolitikai vezetőjének, Havasi Ferencnek, aki meghirdette a hét kemény esztendő, azt a hét szűk esztendő, ami után majd elkezdődhet a fellendülés, a gazdasági növekedés. Azóta minden egyes kormány, mindegyik politikai erő ugyanezt mondja, és semmi jele annak, hogy az emelkedés a közeljövőben bekövetkezik. Az elmúlt 15 évben az országban elsősorban a közintézmények, az infrastruktúra, tehát a lakások, az utak, a kórházak, az iskolák, a kulturális intézmények alapvetően leromlottak, és ez a népesség egészét illetően összességében oda vezetett, hogy sokkal több a szegény ember ma Magyarországon, mint 15 évvel ezelőtt volt. Kétségkívül van egy szűk réteg, egy újgazdag réteg, de az átütő tendenciája az utóbbi 15 év társadalomtörténetének azt kell mondanom,

hogyan az elszegényedés. Én nem tartom döntő tendenciának, és... csak másodikként nevezném meg azt, hogy az utóbbi mondjuk 5-6-7 évben a polgárosodás folyamata felgyorsult, a piaci viszonyok elterjednek és vannak olyan területei az életnek, az idegenforgalomtól kezdve a kereskedelemig, ahol már elég fejlettek ezek a modern piaci viszonyok. Mindenesetre tény, hogy ma Magyarországon a munkaképes korúaknak a 15%-a munkanélküli, és ezeknek igen nagy része tengődik. Ennek rengeteg egyéb vonzata van – a családok életét alapvetően befolyásolják.

De egy dolgot a munkanélküliséggel kapcsolatban kiemelnék. Nyugaton mindenütt azt látják a szakemberek, hogy ha egyszer a munkanélküliség növekszik, akkor ezen belül a női munkanélküliség gyorsabban növekszik, mint a férfiaké. Ez a feministáknak egy igen pontos és szerintem helytálló kritikája, hogy már eleve úgy alakul a munkaerőpiac, hogy elsősorban a nők szorulnak ki. Ez volt várható Magyarországon is, valamikor 1989 táján. Nem tudjuk pontosan, hogy miért, de tény, hogy nem így történt. Ma a nők aránya a munkanélkülieken belül nagyjából 50 százalék.

Liberális családjog

– Családi vonatkozásban a liberalizálódó Kádár korszak már eltúrta az élettársi kapcsolatot?

– Minden országot és minden politikai rezsimet jellemez, hogy mennyire túri el a házasságon kívüli kapcsolatokat. Ezek ugyanis mindig vannak, nincs olyan, nem ismerünk egyetlen olyan korszakot sem, amikor ne lettek volna házasságon kívüli kapcsolatok, főleg ott, ahol tilos a válás. Mert hiszen ha egyszer tilos a válás, akkor nincs más mód arra, hogy együtt éljenek azzal, akit szerettek, és aki nem a feleségem, vagy a férjem, minthogy házasságon kívül éljenek vele együtt.

– De a 70-es években nem ez volt jellemző Magyarországon, hanem az, hogy válni is könnyen lehetett, és mégis nagyon sokan vállalták a házasságon kívüli együttélést.

– Pontosan. Ha azt akarja mondani, hogy a családjogi gyakorlat is liberális volt Magyarországon a 60-as évek elejétől, akkor ezzel teljesen egyetértek. Szerintem is abszolút liberális volt. Ebbe az irányba hatott a már említett GYES és sok minden egyéb, úgyhogy a 60-as évek elejétől kezdődik el egyébként a születések számának a jelentős csökkenése is, az abortuszok számának a növekedése. Akkor kezdődik az az új korszak Magyarországon is, amit szexuális forradalomnak neveznek, és amiben nagyon nagy szerepe volt az orális fogamzásgátlók elterjedésének, a tabletták elterjedésének, ami megváltoztatta a szexuális életet is, házasság előtt, házasságban, házasságon kívül, sőt házasság után is.

– A nők fokozott munkavállalása nem hátrányos a családok számára?

– Itt, kezdődnek a viták, hogy vajon az anyák, az anya-szerep hogyan egyeztethető két műszak, három műszak vállalásával és így tovább. Ebben nagyon nehéz elfogulatlanul állást foglalni, mert ez egy régi vita, tart már 150 éve, amióta nőmozgalom van Európában és mindkét oldalról elhangzanak fontos érvek. Azok oldaláról is, akik azt mondják, hogy legalább olyan fontos az anya-szerep, mint a foglalkozási szerep: a családnak szüksége van egy olyan személyre, aki összefogja, szervezi az életet, aki vállalja a gondoskodást. Ebben

van igazság, de a másik oldal érveiben is van igazság, hogy vannak olyan dolgok, elsősorban a szülés, a szoptatás, amit csak a nők tudnak elvégezni, de minden egyébre bárki más, a férfiak is képesek. Tehát miért éppen a nőknek kell betölteni ezeket a szerepeket, miért nem felváltva, szerepcserével, szimmetrikusan töltik be az emberek? A karrier, a művelődés, a tanulás, szórakozás, az emberi személyiség kiteljesedése miatt csak a férfiak joga, miért nem joga ugyan-úgy a nőknek is? Ezt az utóbbi érvet jobbnak tartom. Tehát én ebben a vitában a feministáknak adok igazat.

– A nyelv őrzi ezt a szót: gyermekáldás. Manapság csak gyermekvállalásról beszélünk. És a gyermekvállalási kedv is hanyatlak.

– Magyarországon a népességben belül egyre nagyobb az öregek aránya. Általában az szokott lenni a kérdés, hogy ki fogja eltartani őket, ha egyszer a születések aránya ilyen alacsony. Valóban van egy határ, Magyarországon mi már alatta vagyunk ennek a határnak. Több gyerekre lenne szükség, de nagyon nehéz megmondani, hogy ez mitől függ, és hogy mi vezetne ahhoz, hogy többet akarjanak szülni a nők és hogy több gyereket akarjanak a férfiak. Azt látjuk, hogy vannak országok, ahol a vallásosság ebbe az irányba hat. Vannak országok, ahol a szociálpolitikai kedvezmények, amelyek lehetővé teszik, hogy a nők otthon maradjanak, ebbe az irányba hatnak. De tipikus ellenpélda a háború utáni Amerika. Amerikában szinte semmiféle ilyen szociálpolitikai kedvezmény nem volt, vagy alig van. És mégis nagyon sok gyereket szülnék a nők, mert a férjek egyre magasabb jövedelmet tudtak elérni. Ha beindulna Magyarországon a gazdasági növekedés, nem tudjuk, az mivel járna. Magyarországon az eddigi népesedéspolitikai intézkedéseknek igen csekély eredményük volt.

– Köszönöm a beszélgetést.

Szávai Ilona